

Maarten Prak

'Naar 't vigeerend systheme'

'Gelijke lasten, dus ook gelijke lusten', onder dat motto werden op 30 januari 1808 de gilden omgezet in corporaties en daarmee in feite afgeschaft. De centrale regering had de strijd tegen lokale autoriteiten gewonnen. Vanaf nu werd het economisch leven van bovenaf gereguleerd. Hoe dit alles zich afspeelde laat prof.dr. M. Prak zien aan de hand van de gang van zaken in 's-Hertogenbosch.

In de beeldvorming van de Bataafse en Franse Tijd overheerst nog altijd een element van onvermijdelijkheid. Nationale belastingen, een uniform rechtsstelsel, burgerlijke stand en achternamen - het zijn zaken die ons zo vanzelfsprekend toeschijnen, dat het eigenlijk onbegrijpelijk is dat het tot 1800 moest duren, voordat dit inzicht ook bij onze voorouders begon te dagen. En het is een teken voor de diepten waarin de Republiek was gezonken, dat dergelijke hervormingen ons door de Fransen moesten worden aangereikt.

Een thema dat in het bijzonder onder deze beeldvorming gebukt gaat, is de afschaffing van de gilden. Deze van oorsprong middeleeuwse instellingen waren met de moderne tijd al even onverenigbaar als de gewestelijke fiscaliteit, de lokale rechtspraak en het patroniem. Toen ze omstreeks 1800 werden afgeschaft, hadden de gilden zichzelf al geruime tijd overleefd. Schaalvergroting en modernisering maakten het bitter nodig dat de barrières die de gilden opwierpen voor het economisch verkeer, zo snel mogelijk werden afgebroken. "*Zij vormden*", aldus Kossmann, "*een belemmering voor de groei van de economie*".[1]

Zoals veel oude zekerheden omtrent het verleden, is echter ook deze niet meer zo vanzelfsprekend. Recent onderzoek, in binnen- en buitenland, heeft een nieuw licht geworpen op de vitaliteit van de gilden in de zeventiende en achttiende eeuw en daarmee ook de afschaffing van de gilden in een nieuw licht geplaatst.[2] In de volgende bladzijden zal duidelijk gemaakt worden, aan de hand van gegevens die betrekking hebben op Nederland als geheel en meer in detail door een nauwkeuriger observatie van de gang van zaken bij de opheffing van de gilden in Den Bosch, dat economische motieven nauwelijks een rol speelden bij de opheffing van de gilden en dat modernisering niet het doel geweest kan zijn van dit drastische besluit.

Gilden in de Republiek

In afwijking van wat meestal wordt gedacht, werden de meeste gilden in Nederland niet opgericht in de Middeleeuwen, maar juist in periode daarna. Dat weten we onder andere dankzij een enquête die in 1798 werd gehouden, in het kader van de campagne om de gilden op te heffen. In die enquête moesten gilden opgeven wat ze deden en hoeveel geld (of schulden) ze hadden, maar ook wanneer ze waren opgericht. Nu is die enquête op zichzelf niet genoeg om uitspraken te doen over de oprichting van gilden, want het is denkbaar dat er in 1798 al heel veel verdwenen waren. Langs andere weg moeten dus de gegevens uit 1798 aangevuld worden. Piet Lourens en Jan Lucassen van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam hebben dat gedaan en hun bevindingen zijn buitengewoon interessant.[3]

In de Middeleeuwen, grofweg tussen 1250 en 1550, hebben zij de oprichting van 564 gilden kunnen vaststellen. Daarvan verdwenen er overigens in hetzelfde tijdvak alweer 120. De volgende eeuw, toen de Nederlandse economie een sterke expansie doormaakte (de Gouden Eeuw), werden er maar liefst 616 gilden opgericht, terwijl er in dezelfde periode 110 verdwenen. Deze cijfers moeten met de nodige reserve bekeken worden, want het bronnenmateriaal is zeer heterogeen. De

Prof. dr. M.R. Prak is hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

dimensies van de ontwikkeling zijn echter sprekend genoeg. In de honderd jaar tussen 1550 en 1650 werden meer gilden opgericht dan in de driehonderd jaar ervoor. En dat terwijl uitgerekend tussen 1550 en 1650 de Republiek volgens een recent handboek de eerste moderne economie van Europa werd.[4] Gilden lieten zich, met andere woorden, heel goed verenigen met economische groei en vooruitgang en waren niet zonder meer de haarden van kleinburgerlijke achterlijkheid waarvoor ze lange tijd door Kossmann en vele anderen zijn aangezien.

Ook na de bloeitijd ging de oprichting van gilden onverminderd voort. Gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw kwamen er 256 bij (en verdwenen 77 gilden), in de eerste helft van de achttiende eeuw 117 (71 verdwenen). Tussen 1750 en 1780 werden er nog eens 86 gilden opgericht. Deze gegevens onderstrepen dat de gilden tot kort voor hun afschaffing allesbehalve ingedutte instituties waren, die uitsluitend nog bestonden omdat niemand de moeite had genomen om ze op te heffen. Integendeel, de chronologie van de oprichtingen suggereert een vitaal gildenleven, ook nog in de achttiende eeuw.

Gilden in Den Bosch eind 18e eeuw

Deze indruk van vitaliteit wordt bevestigd wanneer men de moeite neemt om lokaal de polsslag van het gildewezen op te nemen. In Den Bosch, een stad van omstreeks 12.000 inwoners en daarmee een doorsneegemeente, bestonden in de tweede helft van de achttiende eeuw 31 gilden, met in totaal zo'n 1250 leden.[5] Ongeveer een kwart van de Bossche huishoudens was daarmee lid van een gilde. Van deze 31 gilden hadden er negen een semi-ambtelijk karakter. Het betrof hier gilden van bijvoorbeeld de bierdragers, de koren- en zoutmeters, de voerlieden en de kraankinderen (een soort stuwadoors, die aan de grote kraan in de haven werkten). De leden van deze gilden werden door het stadsbestuur aangesteld en ze produceerden of verkochten niets, zoals de leden van de andere gilden, maar verleenden tegen betaling bepaalde diensten. Hun speciaal karakter werd na de afschaffing bevestigd, toen voor deze gilden een uitzondering werd gemaakt op het opheffings-besluit.
De overige 22 gilden in Den Bosch waren van het bekende type: ze verenigden de smeden en de molenaars, de slagers en schoenmakers, speldenmakers en timmerlieden. Deze 'gewone' gilden telden samen ongeveer 1100 leden. Precies kunnen we dat niet zeggen, omdat de gilden niet gewend waren om jaarlijks hun ledenbestand op te maken, maar zich beperkten tot het inschrijven van nieuwe meesters. Vast staat echter wel, dat veruit het grootste gilde in Den Bosch het kramersgilde was, het gilde van de winkeliers. Dit gilde telde ongeveer vijfhonderd leden in 1775. De meeste andere hadden er enkele tientallen. Met vijf leden was het linnen- en wolweversgilde uitzonderlijk klein, terwijl de kleermakers met hun 94 leden aan de grote kant waren. Het bakkersgilde telde in 1792 bij voorbeeld 45 leden.
Het kramersgilde had een reglement uit 1493 en was niet eens het oudste gilde in de stad. Het gilde van de oude-kleerkopers, die in tweedehands kleding handelden, was daarentegen pas in 1750 opgericht, eigenlijk afgesplitst uit het kramersgilde. De leden van het oude-kleerkopersgilde moesten ook lid worden van het kramersgilde, zo was bedongen, anders wilden de kramers hen niet laten gaan. Het kramersgilde voerde in die jaren trouwens een vrij agressief beleid en poogde alle kleinhandel onder contrôle te krijgen. Volgens de redenering van de kramers moesten bakkers, schoenmakers, schrijnwerkers, kortom iedereen die per stuk verkocht en niet *en gros*, niet alleen lid worden van het relevante gilde, maar ook nog van het kramersgilde. De andere gilden protesteerden hier fel tegen en beriepen zich daarbij vooral op de oude gewoonten, die absoluut niet strookten met de aanspraken van de kramers. Uiteindelijk kregen de kramers ook niet hun zin.

De gilden in Den Bosch deden wat gilden eigenlijk overal deden.[6] In de eerste plaats beschermden ze voor hun leden de afzetmarkt voor bepaalde produkten. In Den Bosch mochten alleen de leden van het bakkersgilde brood verkopen, moesten verbouwingen uitgevoerd worden door de leden van het metselaars- en timmerliedengilde en werden nieuwe schoenen geleverd door de leden van het schoenmakersgilde. Op sommige marktdagen mochten producenten van buiten hun waren te koop aanbieden, voor het overige was de verkoop voorbehouden aan de meesters van het gilde. Het gilde zag

Deze en de andere illustraties zijn afkomstig uit: 'Volksliedjens uitgegeven door het Nut' (Amsterdam 1789).

erop toe dat deze meesters voldoende kwaliteit leverden en dat er vakbekwame leerlingen werden opgeleid. Heel belangrijk was ook dat de meeste gilden sociale fondsen hadden, waaruit een uitkering werd gedaan bij ziekte of overlijden. Ten slotte waakte het gilde over de belangen van het ambacht. Er werden met grote regelmaat verzoekschriften ingediend bij het stadsbestuur, om misstanden uit de wereld te doen helpen en als dat niet voldoende was, schrokken gilden er niet voor terug om te procederen tegen concurrenten.

Gedeeltelijke opheffing

Tot aan de Franse inval in de winter van 1794-95 was het bestaan van de gilden geen serieus punt van discussie geweest in Nederland. Dat veranderde echter op slag, want in Frankrijk was reeds in de zomer van 1789 het besluit gevallen dat het gildestelsel onverenig-

Lijst van plaatsen per provincie met aantal gilden in 1792

Groningen	
Appingedam	16
Groningen	44
Friesland	
Bolsward	7
Dokkum	7
Franeker	10
Harlingen	12
Hindelopen	1
Leeuwarden	18
Sneek	7
Stavoren	1
Terschelling	1
Workum	8
Drenthe	
Coevorden	1
Hoogeveen	1
Meppel	6
Overijssel	
Blokzijl	5
Deventer	25
Goor	1
Hasselt	8
Kampen	12
Kuinre	4
Oldemarkt	2
Ootmarsum	5
Rijssen	5
Steenwijk	11
Volenhove	7
Zwartsluis	6
Zwolle	20
Gelderland	
Arnhem	11
Culemborg	10
Doesburg	9
Doetinchem	5
Elburg	6
Groenlo	2
Harderwijk	13
Hattem	4
Heerewaarden	1
Lochem	3
Nijmegen	18
Tiel	10
Wageningen	3
Winterswijk	1
Zaltbommel	16
Zevenaar	3
Zutphen	11
Utrecht	
Amersfoort	15
Montfoort	3
Oudewater	4
Utrecht	41
Wijk bij Duurstede	5
Noord-Holland	
Aalsmeer	1
Alkmaar	22
Amsterdam	55
Edam	5
Enkhuizen	19
Haarlem	49
Hoorn	17
Medemblik	7
Monnickendam	5
Muiden	2
Naarden	5
Purmerend	5
Spaarndam	1
Weesp	7
Zuid-Holland	
Brielle	11
Delfshaven	10
Delft	27
Dordracht	41
Gorinchem	29
Gouda	33
Hellevoetsluis	2
Leiden	58
Rotterdam	57
Scheveningen	1
Schiedam	17
Schoonhoven	10
Vianen	7
Vlaardingen	9
Woerden	5
Den Haag	55
Zeeland	
Aardenburg	8
Arnemuiden	2
Axel	1
Brouwershaven	1
Goes	14
Hulst	17
Kortgene	1
Middelburg	46
Oostburg	1
Sint Maartensdijk	4
Sluis	19
Terneuzen	1
Tholen	10
Veere	18
Vlissingen	25
Zierikzee	31
Noord-Brabant	
Bergen op Zoom	17
Breda	29
Eindhoven	5
Etten-Leur	1
Geertruidenberg	10
Grave	9
Helmond	5
Heusden	2
Oosterhout	1
Oudenbosch	2
Tilburg	2
Woudrichem	2
Zevenbergen	4
Den Bosch	23
Limburg	
Gennep	1
Maastricht	24
Roermond	15
Sittard	1
Venlo	11
Venray	2
Weert	6

Deze gegevens zijn ontleend aan de database IISG (7 juli 1994), samengesteld door Piet Lourens en Jan Lucassen.

baar was met de beginselen van de Revolutie en in 1791 was tot de daadwerkelijke opheffing besloten. De Bataafse revolutionairen moesten zich dus afvragen in hoeverre dit voorbeeld in de Republiek navolging verdiende.

In Den Haag had men vooralsnog de handen vol met andere problemen, maar lokaal raakte de gildenproblematiek vrijwel direct in beweging, omdat heel wat mensen besloten dat met de komst van de Fransen ook in Nederland het einde van het gildestelsel was aangebroken. In Den Bosch, dat in oktober 1794 door de Franse troepen was bezet, meldde het timmerliedengilde reeds in januari 95 dat het gilderecht niet langer werd voldaan.[7] In april moesten de slagers tot hun leedwezen constateren dat de soldaten in de stad vlees kregen dat geleverd was door een Joodse collega die geen lid was van hun gilde.
In juli verzochten de wollenaaisters om ontheffing van de verplichting om jaarlijks zes gulden per persoon bij te dragen aan de kas van het kleermakersgilde, in ruil voor het recht om vrouwen- en kinderkleding te mogen maken.
Volgens het rekest van de wollenaaisters was de contributie "*strijdig ... met de ook bij de supplianten aangenoomen patriotsche principes en erkende Rechten van de Mensch en Burger*".[8] Op de felle tegenwerpingen van het gilde repliceerden de wollenaaisters in een later stadium dat "*die van het gilde, schoon patriotsch schijnende ... hun requeste, zonder dat gevat te hebben, door een aankleever van de oude maximes hebben laaten instellen en met de verkragting van de Eenheid, Gelijkheid en Broederschap*" de contributie zochten te handhaven. De wollenaaisters, die zich overigens bij de verwoording van hun standpunt door een rechtsgeleerde lieten bijstaan, baseerden zich "*op de reede, in plaats van oude parkementen*" en ontleenden hun eisen "*op goede gronden aan 't vigeerend systheme*".[9]

De Municipaliteit van Den Bosch, kennelijk evenzeer in verwarring over de regels waarnaar zij zich te richten had, stelde de wollenaaisters in het gelijk. Maar al snel plaatste zij zich weer, als vanouds, ferm achter de gilden en hun belangen. Die steun voor de gilden was ongetwijfeld ingegeven door de overtuiging dat het hier ging om nuttige instellingen, maar evenzeer door de gelijktijdige strijd over het behoud van de lokale autonomie. De gilden waren hoekstenen van wat de plaatselijke autoriteiten liefdevol plachten aan te duiden als de 'goede policie', de regulering van het lokale leven door middel van verschillende plaatselijke instellingen.
De vrijheid om plaatselijke regelingen uit te vaardigen, was mede inzet van de bekende conflicten tussen Unitarissen en Federalisten in de Nationale Vergadering, een treffen dat zich toespitste op de inhoud van de eerste Nederlandse grondwet. Het debat over die grondwet bracht ook de gilden in het hele land in het geweer, omdat die al snel lucht kregen van het feit dat hun organisaties bij wet dreigden te worden opgeheven. In februari 1797 staken de bestuurders van de Bossche gilden de koppen bijeen "*over de consestutie van den artikel van wegens het vernietige der gildens*", zoals het notulenboek van de schrijnwerkers het vermeldt.[10] In de volgende weken werd, met de hulp van een rechtsgeleerde, een rekest geconcipieerd, "*behelsende in substantie dat het vernietigen der gilden zoude zijn tegen het Algemeen Nut en ook tegen het recht der gildenbroeders*".[11]
Ook elders werd vergaderd en gerekestreerd dat het een lust had.

De bui leek over te drijven, toen in augustus het eerste constitutie-ontwerp door de stemgerechtigden werd afgewezen. In kringen van de gilden was men ervan overtuigd, dat deze afwijzing mede het gevolg was van de rekestacties. De vreugde was echter van korte duur. De Radicale staatsgreep van januari 1798 leidde al spoedig tot een nieuw grondwetsontwerp, met daarin ook weer het gevreesde opheffingsartikel. Het gezuiverde en geïntimideerde kiezerscorps stemde massaal in met deze constitutie. Op 5 oktober stelde het Uitvoerend Bewind een publikatie vast, waarin de opheffing van de gilden werd verordonneerd.
Ten behoeve van de 'goede politie' bleef het lokaal bestuur echter gerechtigd de nodige maatregelen af te kondigen. In Den Bosch, zoals ook elders, bood dat de ruimte om zoveel mogelijk van het gildewezen in stand te houden. In 1799 bepaalde het stadsbestuur uitdrukkelijk, "*dat alle de keuren welke tot de goede politie der vernietigde gildens hebben behoord, door de ingezeetenen deezer stad welke die ambagten nu exerceeren, ten accuraatste [moeten] worden onderhouden en stiptelijk naargekomen*".[12]

De wolle-naaivrouw.
Modes maaken geen verfchil,
Elk maakt zo hij 't hebben wil

Toch betekenden dergelijke bepalingen niet zonder meer een terugkeer naar de oude toestand. Twee fundamentele veranderingen waren sedert 1798 wel degelijk opgetreden. In de eerste plaats lag daar toch maar dat grondwetsartikel, dat het optreden tegen mensen die zich niets aantrokken van het gilde sterk bemoeilijkte. De plaatselijke autoriteiten liepen in dit opzicht op eieren, getuige bijvoorbeeld de behandeling van Jan Waardenbroek, een Bossche winkelier die schoenen verkocht zonder lid te zijn van het schoenmakersgilde. In zijn verweer verklaarde Waardenbroek, die wel lid was van het 'voormalig kramersgilde' van Den Bosch en uitdrukkelijk vermeldde geen principieel tegenstander van de gilden te zijn, dat hij meende op grond van het opheffingsbesluit in zijn recht te staan. In het verleden was hem ongetwijfeld te verstaan gegeven zijn schoenverkoop onmiddellijk te staken. Nu durfde de Municpaliteit echter niet verder te gaan dan een aanmaning om geen nieuwe voorraad aan te leggen.

Een tweede belangrijke verandering was, dat de Bossche Municipaliteit veel meer dan voorheen onderworpen was geraakt aan de richtlijnen van gewestelijke en nationale autoriteiten. Toen het gilde van de oude-kleerkopers in 1799 toestemming verzocht om enkele bezittingen te verkopen, omdat de begrafenisbus van het gilde uitgeput was, wist de Bossche Munipaliteit niet of zij nog wel bevoegd was om die toestemming te verlenen. Zekerheidshalve werd toen maar een adres gestuurd aan de Eerste Kamer, met het verzoek die toestemming te verlenen. Voorheen zou alleen al de gedachte dat anderen zich met zulke aangelegenheden bemoeiden de lokale bestuurders met afgrijzen vervuld hebben. Nu schakelden zij zelf een nationaal bestuursorgaan in.

In 1803 meende het gemeentebestuur van Den Bosch echter dat de tijd rijp was voor een slagvaardiger optreden. In 1798 waren de gilden formeel weliswaar afgeschaft, maar in feit voortgezet onder de naam 'gewezen gilden'. De commissarissen van deze gewezen gilden, die overigens van stadswege waren benoemd, signaleerden in 1803 vele misstanden, die naar hun oordeel slechts bestreden konden worden door de oude gildenreglementen weer onverkort van kracht te verklaren. Het Bossche stadsbestuur gaf aan die oproep gehoor en zo werden in de zomer van 1803 in Den Bosch de meesterproeven weer ingevoerd, contributies in ere hersteld en het lidmaatschap van de gilden weer verplicht gemaakt en voorbehouden aan "*inboorlingen dezer Stad of Vrydommen, of [zij die] hun Poirter-Recht*" hadden verkregen.[13]
Dit zou echter de laatste opleving van het gildenstelsel blijken te zijn.

Het einde van de gilden

Terwijl in steden als Den Bosch de gilden de wind in de zeilen hadden, werd in Den Haag voortvarend gewerkt aan plannen voor de invoering van een nationaal belastingstelsel. De invoering daarvan werd nodig geacht om de deplorabele toestand van de staatskas te verbeteren.[14] Tegelijkertijd was dit natuurlijk een volgende stap in het voortgaande proces van unificatie van het landsbestuur. Naar de overtuiging van de bedenker van die plannen, Agent van Financie Gogel, was een nationaal belastingstelsel onverenigbaar met lokale voorrechten.[15] Gelijke lasten moest ook gelijke lusten betekenen. Uit de uitgewisselde stukken blijkt ook heel duidelijk, dat hij tevens korte metten wilde maken met de nog altijd aanzienlijke bevoegdheden van de plaatselijke besturen. Een van de doelwitten was dan ook uitdrukkelijk het plaatselijke burger- of poorterrecht, symbool bij uitstek van de lokale autonomie en vanouds een voorwaarde voor toetreding tot een gilde. Ondanks een grootscheepse rekestbeweging, die uit het hele land honderden protesten naar Den Haag deed zenden en tot een aanzienlijk uitstel leidde, besloot het Wetgevend Lichaam op 30 januari 1808 tot de omzetting van de gilden in corporaties die zodanig beperkte bevoegdheden hadden, dat daarmee feitelijk het einde van de gilden werd bezegeld.

De invoering van deze wet werd echter lokaal vrij effectief geboycot. De reglementen voor de nieuwe corporaties, die voor 1809 ter goedkeuring aan de Minister van Binnenlandse Zaken hadden moeten worden voorgelegd, liepen grote vertraging op. Ten tijde van de inlijving bij Frankrijk was de formele status van de gilden bijgevolg vaak buitengewoon onduidelijk. Dit werkte overigens zeker niet in hun voordeel, want van een effectief optreden tegen beunhazen en onderkruipers kwam onder de gegeven omstandigheden vaak weinig terecht.
Na de bevrijding trachtten de aldus verzwakte gilden nog eens om hun oude voorrechten te herwinnen. In Den Haag aarzelde men. Uiteindelijk werd in 1818 echter besloten om niet op dergelijke verzoeken in te gaan. Bij Koninklijk Besluit van 23 oktober werd definitief een einde gemaakt aan het gildestelsel. De belangrijkste overweging daarbij was, dat de herleving van de gilden tot prijsverhogingen zou leiden en dat was strijdig met het algemeen belang.[16]
In 1820 werd bepaald dat alle gildenfondsen aan de gemeentebesturen moesten worden overgedragen.

Zo ongeveer voor het eerst gaf in 1818 een economisch motief de doorslag in het debat over de gilden. In de voorgaande twintig jaar was dat echter van zeer ondergeschikt belang geweest. De strijd om het voortbestaan van de gilden was toen, voor zover het niet de direct betrokkenen aanging, veel meer een aangelegenheid van staatsinrichting. Voorstanders van het behoud van de gilden wilden ook het stedelijk burgerrecht handhaven en waren in het algemeen aanhangers van de idee van lokale autonomie. Het stadsbestuur van Amsterdam was om deze reden een van de belangrijkste pleitbezorgers van de gilden.[17] Tegenstanders van de gilden, Gogel voorop, probeerden de macht van de regering te versterken ten koste van het lokale bestuur, door de ruime bevoegdheden die dat lokale bestuur onder het oude bewind genoten had, op alle mogelijke terreinen in te perken. Een van die terreinen was de regulering van het economisch leven.

In 1829 ontving het gemeentebestuur van Den Bosch een aansporing van de Gouverneur des Konings in Brabant, om ervoor te zorgen dat de papieren van de gilden verzameld zouden worden, opdat ze in de toekomst beschikbaar zouden zijn voor "*geschiedkundige nasporingen*". Na meer dan een half millennium behoorden de gilden nu toch definitief tot het verleden. Overblijfselen van het gildewezen bleven echter voortbestaan.[18] In 1877 bestonden er, in enkele tientallen gemeenten, bijna tweehonderd gildekassen, die samen een kapitaal van meer dan drie miljoen gulden beheerden. In Amsterdam deden vlak voor de oorlog nog 27 van dergelijke kassen geregeld uitkeringen.[19] Hier en daar bestaan zulke fondsen nog steeds. In de negentiende eeuw werden ook nog wel afspraken tussen producenten gemaakt, niet zelden met instemming van de plaatselijke overheid, die neerkwamen op een verdeling van de markt zoals die onder het gildestelsel had bestaan.[20] Van een vaak veronderstelde voortzetting van de gilden in de vroege vakbeweging is daarentegen tot op heden niets gebleken.[21]

Noten

1. E.H. Kosmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/Brussel, 1976), 21.
2. Voor een eerste kennismaking met deze literatuur zij kortheidshalve verwezen naar Maarten Prak, 'Ambachtsgilden vroeger en nu', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57, 1994, 10-33.
3. Piet Lourens, Jan Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57, 1994, 34-62.
4. Jan de Vries, Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995).

Blik te ſlaan, na nieuwen trant,
Kan men ook in Nederland . bl. 17.

(16)

DE

BLIKSLAGER.

Wijze: *Komt het Staal de Keij te raaken, enz.*

Aan den arbeid, nijvre gasten!
Zijn de Lam, en haast gedaan?
Kan ik die bezorgen gaan?
'k Wou van daag niet gaarne vasten,
Maar ontfangen liefst mijn geld,
Dat op d'arbeid is gefield; *bis.*
Zo voldoe ik aan de Heeren.
'k Maak mijn werk op tijd gedaan;
Lustig jongens aan het ſlaan:
Tik, tik, tik, tik. tik, tik, tik.
'k Durf nu Londen al trotſeeren,
Tik, tik, tik, tik, tik, tik, tik,
Blik te ſlaan, na nieuwen trant,
Beter dan in Engeland,
In Engeland *bis.*

5. Dit gedeelte is gebaseerd op Maarten Prak, 'Een verzekerd bestaan. Ambachtslieden, winkeliers en hun gilden in Den Bosch (ca. 1775)', in Boudien de Vries et al. (red.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht* (Amsterdam, 1992), 49-79. Vgl. ook Maarten Prak, 'Samen sterk. De gilden van 's-Hertogenbosch in de tweede helft van de achttiende eeuw', *Brabants Heem* 47, 1995, 92-100.
6. Zie, behalve de reeds genoemde literatuur, ook Catharina Lis en Hugo Soly (red.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994). Het bekende boekje van I.H. van Eeghen, *De gilden. Theorie en praktijk* (Bussum, 1965/1974) bevat veel interessante informatie maar is qua benadering ietwat verouderd.
7. Dit gedeelte is gebaseerd op een hoofdstuk over de opheffing van de gilden in Den Bosch dat zal verschijnen in een boek van schrijver dezes dat begin 1998 gepubliceerd zal worden. Behalve bij citaten is afgezien van annotatie.
8. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (verder: GAHt), Oud Archief (OA), A322a, brieven en rapporten, 18 spet. 1795; het rekest dateerde van 11 juli.
9. GAHt, OA, A323, brieven en rapporten, 1 juni 1796.
10. GAHt, Bossche ambachtsgilden, 224, schrijnwerkers, febr. 1797.
11. GAHt, Bossche ambachtsgilden, 178, kramersgilde, 13 maart 1797.
12. GAHt, OA, A172, resoluties, 13 mrt. 1799, fol. 171r-172r.
13. GAHt, Bossche ambachtsgilden, 188, vleeshouwers, Publicatie 23 aug. 1803.
14. Uitvoeriger hierover J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Den Haag, 1988).
15. Zie voor dit alles C. Wiskerke, *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam, 1938), hfdst. vi.
16. Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 219.
17. Ibid, 161-62; vgl. ook M.G. de Boer, 'De ondergang der Amsterdamse gilden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 47, 1932, 129-49 en 225-45.
18. Vgl. Joost van Genabeek, 'De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57, 1994, 63-90.
19. Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 233-34.
20. J.L. van Zanden, 'De introductie van stoom in de Amsterdamse meelfabricage 1828-1855; over de rol van marktstructuren, ondernemersgedrag en de overheid', *Jaarboek voor de Geschiedenis van Bedrijf en Techniek* 8, 1991, 68-71; Bert Altena, 'Continuïteit of een nieuw begin? Gilden en vakbeweging in Dordrecht, 1798-1872', in: M. Bruggeman et al. (red.), *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam, 1996), 467-68.
21. Altena, 'Continuïteit of een nieuw begin?', 462-81. Vgl. Jan Lucassen, *Jan, Jan Salie en diens kinderen. Vergelijkend onderzoek naar continuïteit en discontinuïteit in de ontwikkeling van arbeidsverhoudingen* (Amsterdam, 1991), hfdst. iii.